

ЕКСТЕНСИВНІ ЧИННИКИ ОБМЕЖЕННЯ РОЗВИТКУ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ

У статті розглянуто вплив екстенсивних чинників на розвиток трудового потенціалу. Встановлено ряд причин, які негативно впливають на потенціал трудових ресурсів в Україні. У перспективі очікується зменшення приросту трудових ресурсів, що позначиться на розширеному їх відтворенні та зумовить потребу в орієнтації на впровадження трудозберігаючих технологій.

Ключові слова: *трудова потенція, статеві-вікова структура, міграція, зайнятість, безробіття, демографічні показники, трудові ресурси.*

Постановка проблеми. Формування трудового потенціалу і перспективи його розвитку є визначальним для подальшої долі економіки України й створення умов для її переходу на інноваційну модель. Водночас рівень і якість трудового потенціалу відіграють провідну роль у забезпеченні стабільності та конкурентоспроможності економіки країни, а також є основою життєзабезпечення і стабільності у суспільстві. Якщо ситуація не зміниться, то у 2015 р. потреби промисловості у кваліфікованих робітниках у більшості регіонів України задовольнятимуться лише на 30–37%. Саме тому потрібно дослідити чинники, які впливають на негативний розвиток трудового потенціалу в Україні. Забезпечити економіку кваліфікованими кадрами й збалансувати попит і пропозицію робочої сили на ринку праці з урахуванням пріоритетних напрямів розвитку української економіки, можливо лише об'єднавши і скоординувавши зусилля на вирішенні численних проблем, які гальмують розвиток трудових ресурсів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні і практичні аспекти розвитку трудового потенціалу України досліджували такі вчені, як: Л. Безчасний, О. Білорус, В. Геєць, А. Гриценко, В. Лагутін, Е. Лібанова, І. Лукінов, С. Мочерний, Ю. Пахомов, А. Філіпенко, А. Чухно, В. Куликов, Р. Нурєєв, В. Тропіна, В. Куценко, М. Гуць та ін. Автори праць для дослідження сучасного стану і перспектив подальшого розвитку трудового потенціалу в умовах глобалізації поєднали теоретико-методологічні напрацювання як вітчизняної, так і світової економічної науки, глибоко дослідили сутність трудових ресурсів, деякі інші важливі категорії і поняття міграції трудових ресурсів, що визначають сферу проблем ефективного розвитку трудового потенціалу як в Україні, так і в інших країнах. Проте слід зазначити, що, незважаючи на велику кількість праць з дослідження трудового потенціалу, на сьогодні поки що відсутні комплексні наукові дослідження, які б стосувалися чинників обмеження розвитку трудового потенціалу.

Мета статті — виокремити ряд екстенсивних чинників, які впливають на розвиток трудового потенціалу. Підкреслити причини, які негативно впливають на потенціал трудових ресурсів в Україні.

Виклад основного матеріалу. Одним з перших чинників, що впливає на розвиток потенціалу трудових ресурсів, є статеві-вікова структура. Дослідники та-

кої структури насамперед звертають увагу на наявність диспропорцій у кількості населення у різних вікових та статевих групах населення [1].

У статевій структурі населення країни переважають жінки (майже 54%), тому в Україні спостерігається гендерна диспропорція, яка в останні роки збільшується. На 1 січня 2011 р. на 1 тис. жінок припадало 856 чоловіків. В Україні, як і в більшості країнах світу, чисельно жінки переважають над чоловіками, але переважно за рахунок старших вікових груп. Існують значні територіальні відмінності у співвідношенні жінок і чоловіків. Особливо ця різниця відчутна в областях, які характеризувалися великим відтоком населення, передусім сільського.

В Україні на 100 народжених дівчат припадає 107 хлопчиків. Перевищення частоти смертності у хлопчиків-немовлят та у віці до 5 років – природний фактор. Та це перевищення зберігається в усіх вікових групах. В Україні перевищення кількості жінок над чоловіками починається вже у віці 32 роки, тоді як у розвинутих країнах перевищення кількості жінок над чоловіками спостерігається у віці 50–55 років, тобто за межами репродуктивного періоду. Найгірше співвідношення кількості чоловіків і жінок склалось у північно-східних і центральних областях України – у Чернігівській області на 1000 жінок сільського населення припадає 828 чоловіків, коли у Закарпатській області – 924 чоловіки.

Згідно з інформацією, опублікованою Державною службою статистики України, станом на 1 січня 2011 р. середній вік населення нашої країни становив 40,3 роки, при цьому цей показник окремо для жінок і чоловіків був на рівні 37,5 року та 42,7 року відповідно. В Україні, як і в Європі, існує тенденція до старіння населення. Так, відзначається збільшення частки людей пенсійного віку, яка на 1 січня 2011 р. становила 24,7%. При цьому частка працездатного населення впродовж 2010 р. скоротилася на 232,4 тис. осіб і на 1 січня 2011 р. становила 60%. Крім того, частка дітей була на рівні 15,3%. Поступова вікова деформація населення у бік старших вікових груп, підвищення рівня смертності та занадто повільне зростання народжуваності, негативні міграційні процеси обумовлюють скорочення обсягів пропозиції робочої сили та посилення конкуренції на ринку праці (з боку роботодавців) за найм працівників економічно активного віку [2].

Загальним і одним з досліджених чинником, що обмежує розвиток трудових ресурсів, є міграція населення. Процес трудової міграції набув більшої усталеності, інституціоналізувався, обріс міфами і набув репутації гострої національної проблеми, що гаряче дискутується в політичних, журналістських та експертних колах, часто не на користь істині. Армія трудових мігрантів не зростає і не меншає, уже склалося її ядро, що об'єднує найбільш активних і стійких індивідів. Лише за період 2000–2011 рр., за даними Держкомстату України з нашої держави виїхало 6,27 млн осіб. Серед прибулих в Україну впродовж січня–травня 2011 р. іммігранти з країн СНД становили 77,8%, з інших країн – 22,2%. Серед вибулих з України 42,6% виїхали до країн СНД і 57,4% – до інших країн [2].

Не слід при цьому забувати, що трудові мігранти, які залишають терени нашої держави, дуже часто вибувають на заробітки «неофіційно», не реєструючись у відповідних державних органах, за оцінками фахівців, лише 5% майбутніх трудових мігрантів реєструються у відповідних установах. На користь цієї інформації свідчить зростання з року в рік потоку міграційного капіталу, що надходить до України від нелегальних трудових мігрантів. За даними багатьох джерел, ця цифра коливається в діапазоні від 20 млрд дол. до 35,3 млрд дол. за рік. Отже, з цього випливає, що кількість неофіційних мігрантів реально може досягти досить значних обсягів – від 4,5 до 7 млн осіб (тобто більш ніж третина зайнятого населення держави станом на 01.01.2011 р.).

Переважно нелегальний характер трудової міграції з України, крім погіршення трудового потенціалу нашої держави, призводить до додаткового наван-

таження на систему соціального забезпечення населення, оскільки мігранти, не сплачуючи пенсійних внесків, не поповнюють пенсійний фонд та не забезпечують власної гідної пенсії в Україні.

Наступним чинником та однією з найбільш серйозних проблем є скорочення обсягів зайнятості та зростання безробіття населення. За даними вибірко-вих обстежень населення з питань економічної активності, середньомісячна кількість економічно активного населення віком 15–70 років в середньому за I кв. 2011 р., становила 22,0 млн осіб, з яких 20,1 млн були зайняті економічною діяльністю, а решта (1,9 млн) – безробітні, тобто особи, які не мали роботи, але активно її шукали як самостійно, так і за допомогою державної служби зайнятості. Рівень зайнятості населення становив: у віці 15–70 років – 58,6%, а в працездатному віці – 65,7%. Рівень безробіття (за методологією МОП) серед економічно активного населення віком 15–70 років становив 8,7%, а працездатного віку – 9,5% [3].

Кількість незайнятих громадян, які перебували на обліку в державній службі зайнятості, на 1 липня 2011 р. становила 516,0 тис. осіб. За допомогою в працевлаштуванні до цієї установи у червні 2011 р. звернулося 81,8 тис. незайнятих громадян проти 100,0 тис. у травні (у червні 2010 р. – 94,9 тис.). Кількість зареєстрованих безробітних на 1 липня 2011 р. становила 506,1 тис. осіб, або чверть усіх безробітних працездатного віку, визначених за методологією МОП. Допомогу по безробіттю отримували 73,3% осіб, які мали статус безробітного. Кожен другий безробітний раніше займав місце робітника, кожний третій – посаду службовця, а решта безробітних не мали професійної підготовки. Рівень зареєстрованого безробіття в цілому по країні за червень 2011 р. скоротився на 0,2 відсоткового пункту і на 1 липня 2011 р. становив 1,8% населення працездатного віку. У сільській місцевості цей показник зменшився на 0,2 відсоткового пункту і становив 2,5% населення працездатного віку, у міських поселеннях – на 0,1 відсоткового пункту і 1,6% відповідно.

Невідповідність попиту на робочу силу і її пропозиції у професійно-кваліфікаційному та територіальному розрізі зумовлює значну міжрегіональну диференціацію зареєстрованого безробіття. Найвищий рівень зареєстрованого безробіття спостерігався в Житомирській і Полтавській областях (по 3,2%), а найнижчий – у м. Києві (0,4%). Кількість вільних робочих місць (вакантних посад), заявлених підприємствами, установами й організаціями до служби зайнятості, у червні порівняно з травнем 2011 р. зменшилася на 4,4 тис., або на 4,7%, і на кінець місяця становила 90,5 тис. (у червні 2010 р. – 79,7 тис.). Із зазначеної кількості вільних робочих місць (вакантних посад) половина передбачалася для робітників, третина – для службовців, решта – для осіб, які не мають професії. Навантаження незайнятого населення, яке перебувало на обліку державної служби зайнятості, на 10 вільних робочих місць (вакантних посад) упродовж червня 2011 р. зменшилося на 3 особи і на кінець місяця становило 57 осіб (на кінець червня 2010 р. – 52 особи). У регіональному розрізі зберігається значна диференціація зазначеного показника: від 4 осіб у м. Києві до 362 осіб у Черкаській області.

За сприяння державної служби зайнятості у червні 2011 р. було працевлаштовано 75,0 тис. осіб проти 79,9 тис. у травні 2011 р. (у червні 2010 р. – 78,4 тис. осіб). Серед працевлаштованих незайнятих осіб близько половини становили жінки або молодь у віці до 35 років. Рівень працевлаштування незайнятих громадян порівняно з травнем 2011 р. зріс і в червні становив 11,6% [4].

Із Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття у червні 2011 р. на допомогу по безробіттю було витрачено 309,5 млн грн. Середньооблікова кількість безробітних, які її отримували упродовж зазначеного місяця, становила 369,1 тис. осіб. Розмір допомоги по безробіттю в середньому на одного безробітного становив 838 грн, що на 12,7% менше законодавчо визначеного розміру мінімальної заробітної плати (960 грн).

Слід відзначити, що рівень безробіття населення працездатного віку (за методологією МОП) в 2,8 раза перевищував рівень зареєстрованого безробіття, розрахованого відносно економічно активного населення працездатного віку: у жінок – у 2,1 раза, чоловіків – у 3,7 раза, міських поселеннях – у 3,5 раза, сільській місцевості – у 1,7 раза більше (табл. 1).

Таблиця 1

Рівень безробіття населення (за методологією МОП) за статтю, місцем проживання та віковими групами (% до кількості економічно активного населення відповідної вікової групи)

Група населення	Усього	у тому числі за віковими групами, років						Працездатного віку
		15–24	25–29	30–39	40–49	50–59	60–70	
2010 р.								
Все населення	6,4	13,3	7,0	5,3	6,1	4,0	0,0	6,9
Жінки	6,1	13,6	7,1	4,9	6,2	3,5	0,0	6,9
Чоловіки	6,6	13,1	7,2	5,7	5,9	4,6	0,0	6,9
Міські поселення	6,7	14,9	7,0	5,1	6,2	3,9	0,1	7,0
Сільська місцевість	5,7	10,3	6,6	5,8	5,7	4,2	–	6,5
2011 р.								
Все населення	8,8	17,8	10,4	8,2	8,0	5,8	0,1	9,6
Жінки	7,3	15,1	9,8	7,1	6,8	4,3	0,1	8,3
Чоловіки	10,3	19,8	10,9	9,3	9,3	7,3	0,1	10,8
Міські поселення	9,6	20,3	11,1	8,6	8,4	6,1	0,3	10,2
Сільська місцевість	7,2	13,2	8,3	7,2	7,2	5,3	–	8,2

Рівень безробіття (за методологією МОП) серед населення віком 15–70 років збільшився у всіх регіонах України. Найбільше зростання цього показника відбулося у Вінницькій (на 4,2%), Рівненській (на 3,9%), Донецькій, Сумській та Полтавській (на 3,7% у кожній) областях. Слід зазначити, що максимальне значення цього показника спостерігалось у Рівненській області (12,7%), а мінімальне – у м. Києві (6,5%).

Під трудовим потенціалом взагалі розуміють систему, що має просторову і часову орієнтацію, елементами якої виступають трудові ресурси з урахуванням усієї сукупності їхніх кількісних та якісних характеристик, зайнятості й робочих місць. Кількісно трудовий потенціал визначається демографічними чинниками (природним приростом, станом здоров'я, міграційною рухомістю та ін.), потребами суспільного виробництва в робочій силі й, відповідно, можливостями задоволення потреби працездатного населення в робочих місцях. Якість трудового потенціалу – поняття відносне. Воно характеризується показниками якості працездатного населення, трудових ресурсів, сукупного працівника або робочої сили. Ці якісні характеристики можуть бути розкриті за допомогою сукупності ознак: демографічних, медико-біологічних, професійно-кваліфікаційних, соціальних, психофізичних, моральних та ін. Одним з основних інструментів регулювання використання трудового потенціалу є баланс трудових ресурсів. Його складають за даними статистичного обліку, демографічними розрахунками, даними відділів з використання трудових ресурсів в обласних адміністраціях, міських бюро з працевлаштування та інформації населення, за допомогою демографічних коефіцієнтів.

Демографічні коефіцієнти показують кількість народжених, померлих, природного приросту тощо у розрахунку на одну тисячу жителів і обчислюються у проміле (%). В Україні в XX ст. зростання кількості межувало з кризами,

пов'язаними з Першою світовою війною, голодомором 1932–1933 рр., подіями Другої світової війни. З розвитком системної кризи, пов'язаної з трансформацією українського суспільства, з 90-х років починається скорочення населення України, що на початок XXI ст. набуло характеру демографічної кризи – однієї з найбільших загроз суспільному розвитку нації.

Чисельність наявного населення в Україні на 1 червня 2011 р. становила 45687,2 тис. осіб. Упродовж січня-травня 2011 р. кількість населення зменшилася на 91,4 тис. осіб, або на 4,8 особи в розрахунку на 1000 наявного населення. Кількість населення зменшилася виключно за рахунок природного скорочення (98,4 тис. осіб), водночас зафіксовано міграційний приріст населення (7,0 тис. осіб). Показник природного скорочення населення залишився на рівні відповідного періоду минулого року: 5,2 особи в розрахунку на 1000 наявного населення. Народжуваність у січні-травні 2011 р. зменшилася з 10,4 до 10,3 живонароджених в розрахунку на 1000 наявного населення, а смертність – з 15,6 до 15,5 особи.

Наразі демографічний стан в Україні є одним із найскладніших у Європі. З кінця 1993 р. Україна вступила в смугу депопуляції, темпи якої весь час прискорюються. Масштаб демографічних втрат України можна оцінити, порівнюючи дані, що наведено на рис. 1.

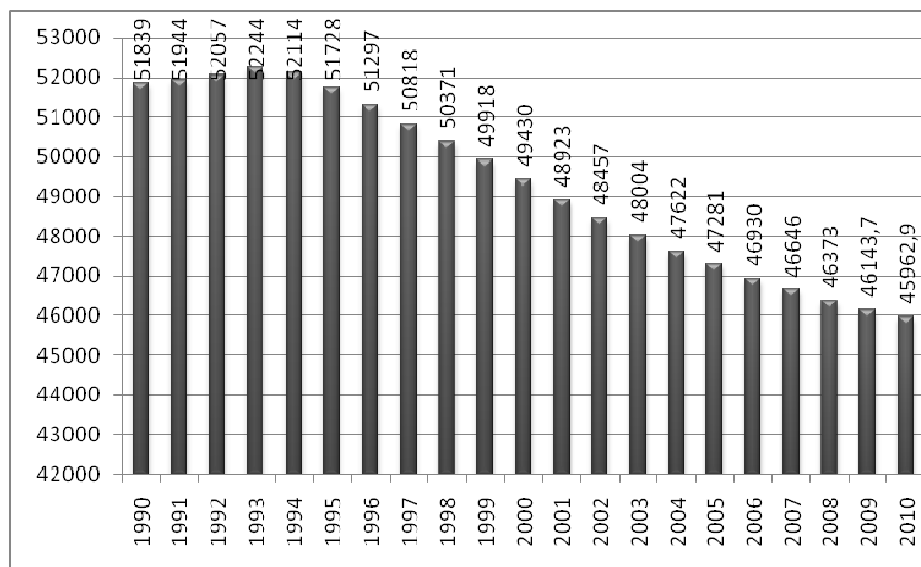

Рис. 1. Динаміка кількості наявного населення України, тис. осіб

Загальна втрата населення за роки незалежності склала 5,87 млн осіб. Вагою причиною такого скорочення кількості населення залишається висока смертність, яка в нашій державі стабільно перевищує народжуваність (табл. 2). У найближче десятиліття народжуваність прогнозується трохи вище за рахунок покоління жінок, що народилися у 80-ті роки, та певних, але недостатніх заходів, які вживаються державою для стимулювання цих процесів. Однак ці фактори не забезпечують поновлення природного приросту населення.

За даними Міністерства юстиції України, у I півріччі 2011 р. в Україні продовжилася позитивна тенденція до зменшення кількості зареєстрованих смертей. Так, якщо в I півріччі 2010 р. в країні було зареєстровано близько 336 тис. смертей, то за аналогічний період 2011 р. – близько 286 тис. смертей, що майже на 15% менше порівняно з аналогічним періодом 2010 р. [5].

Таблиця 2

Основні демографічні показники України у січні–липні

Показник	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Кількість наявного населення на 1 серпня (осіб)	47056163	46741082	46474535	46211075	46022306	45850918	45670036
Середня кількість наявного населення за січень–липень (осіб)	47168490	46835304	46560291	46291870	46083010	45906933	45724285
Природне скорочення населення (осіб)	-228079	-195132	-179846	-170173	-129678	-121759	-118274
Кількість народжених (осіб)	242515	258549	269440	283367	297327	287182	279259
Кількість померлих (осіб)	470594	453681	449286	453540	427005	408941	397533
Кількість померлих дітей у віці до 1 року (осіб)	2449	2526	2943	2885	2853	2627	2575
Міграційний приріст (скорочення) (осіб)	3425	6689	8335	8584	8270	9730	9776
Загальний коефіцієнт природного скорочення (на 1000 осіб)	-8,3	-7,2	-6,6	-6,3	-4,8	-4,6	-4,5
Загальний коефіцієнт народжуваності (на 1000 осіб)	8,9	9,5	10,0	10,5	11,1	10,7	10,5
Загальний коефіцієнт смертності (на 1000 осіб)	17,2	16,7	16,6	16,8	15,9	15,3	15,0
Коефіцієнт смертності дітей у віці до 1 року (на 1000 живонароджених)	9,9	10,0	10,9	10,3	9,5	8,9	8,9
Загальний коефіцієнт міграційного приросту (скорочення) (на 10000 осіб)	1,3	2,5	3,1	3,2	3,1	3,6	3,7

За підсумками II кв. 2011 р. народжуваність перевищила смертність одразу в 4 регіонах України. Зокрема у Волинській області – на 1%, у Закарпатській області – на 3%, у Києві – на 3,5%, у Рівненській області – на 4%. При цьому показник смертності в Україні все ще перевищує показник народжуваності. У 2010 р. перший із них становив 34%, а в I півріччі 2011 р. – 32%.

Висновки. Отже, в умовах економічної нестабільності актуальним є перехід до прогресивних методів підготовки, підтримки і розвитку, раціонально-

го використання, виявлення резервів трудового потенціалу, збільшення зайнятості, удосконалення управління трудовими ресурсами, розвиток ринку праці, забезпечення збалансованості кількості робочих місць, трудових ресурсів і капіталовкладень. Кількість населення в Україні, як уже зазначалося, постійно зменшується через від'ємні показники природного приросту, його механічну рухомість та інтенсивний відтік осіб молодого віку за кордон, що зумовлює деформацію вікової структури працездатних. У перспективі очікується зменшення приросту трудових ресурсів, що позначиться на розширеному їх відтворенні та зумовить потребу в орієнтації на впровадження трудозберігаючих технологій.

Нерівномірне розміщення трудових ресурсів у країні, зниження абсолютних розмірів їх природного приросту в більшості адміністративних районів, низький рівень ефективності використання робочої сили в галузях матеріального виробництва зумовлюють потребу в наукових дослідженнях і практичних заходах щодо раціонального використання ресурсів живої праці не тільки в галузях, але й в усіх районах України.

Список використаної літератури

1. Вчені говорять про трудовий потенціал України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.evp.snu.edu.ua/vcheni-govorjat-pro-trudovij-potential-ukrayini.html>

2. Держкомстат [Електронний ресурс]: Державний комітет статистики України, 2011. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua

3. Кирьянов А.В. Виды инвестиций в человеческий капитал и их эффективность [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cfin.ru/>

4. В Україні у вересні 2011 р. рівень безробіття скоротився до 1,5% / РБК – Україна інформаційне агентство [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rbc.ua/ukr/top/show/v-ukraine-v-sentyabre-2011-g-uroven-bezrabotitsya-sokratilsya-14102011125800>

5. Міністерство юстиції України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/>

В статье рассмотрено влияние экстенсивных факторов на развитие трудового потенциала. Установлен ряд причин, которые негативно влияют на потенциал трудовых ресурсов в Украине. В перспективе идет уменьшение прироста трудовых ресурсов, который отразится на широком их воссоздании и обусловит потребность в ориентации на внедрение трудосохраняемых технологий.

Ключевые слова: *трудовай потенціал, полово-возрастная структура, миграция, занятость, безработица, демографические показатели, трудовые ресурсы.*

Influence of extensive factors on development of labors potential are considered in the article The row of reasons is set which negatively influence on potential of labors resources in Ukraine. Diminishing of increase of labors resources, which will affect extended their recreation and will stipulate a requirement in an orientation on introduction of labors technologies, is expected in a prospect.

Key words: *labors potential, sexual-age-old structure, migration, employment, unemployment, demographic indicators, labors resources.*

Надійшло до редакції 5.04.2012.